

Harun Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri : (II/VIII. Asır Çerçevesinde)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul 2010, 316 s.

Harun BEKİROĞLU*

Şiir, “insanoğlunun en doğru, en iyi edimlerini öğrenmede sözlü dilin yüklediği görevi yerine getiremeyişinden” doğar.¹ Buna göre insanlar, ancak şiiri kullandıklarında kendilerini tam olarak ifade edebilmektedirler. İnsanların ulaşmak istedikleri hedefleri ifade edebilmeleri için sözlü dilleri yeterli olamamakta ve insanlar bir üst dile yani şiire ihtiyaç duymaktadırlar. Bir nevi sözün yetersiz kaldığı anlarda şiir, bir değer, anlam ya da varlık kazanabilir. Özel'e göre şiir “yalnız düz yazıya değil, başka hiçbir sanata, hiçbir biçime, hiçbir eyleme dönüştürülemeyen bir anlatım aracıdır. Musikisinin elinden alınmasıyla, imâlarının açıklığa kavuşmasıyla, düzgün bir sözdizimine ulaşmakla düzyazıda ifadesini bulan metin şiir olmasa gerektir. Şiir başka anlatım yollarıyla varılamayan bir beşeri anlatım sanatıdır. Düzyazıdan beklenen hiçbir görev şiire yüklenemez.” Bu yönüyle insan algılarının en doğru şekilde tespit edilebileceği yer, şiirdir.

Şiirin, insanların düşüncelerini ifade etmesi yanında beraberinde taşıdığı edebî ayrıcalıkları da vardır. Hangi dilde olursa olsun bir şiirin kaleme alındığı ortamın nasıllığı, şairin yaşadığı olayların üzerinde bıraktığı psikolojik etkiler,

* Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 İsmet Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, Şule Yay., İstanbul 2002, s. 18.

kullandığı kelimelerin edebiliği, karşılaştığı olaylara göre bazen sadağından çıkan bir ok kadar göz alıcı ya da sevgiliye uzatılan bir gül kadar zarif olabilen mısraları, şiirin edebî ayrıcalıklarından bazılarıdır. Bir şiiri tam olarak okumak, edebî unsurlarının iyi bilindiği oranda mümkündür.

“Şiir, Arapların divanıdır” diyen İbn Abbas (ö.68/687), bu sözüyle Arapların edebî, kültürel ya da toplumsal (neseb, savaşlar ya da eyyâmu’l-arab vb.) bütün birikiminin şiirde saklı olduğunu ifade etmektedir. Uçsuz bucaksız bir çölde yol alan bir arabın, düşünce dünyasını sınırsız âlemlere sevk eden devesinin ritimleri (hidâ), kardeşinin intikamının alınmamış olmasına içerleyen kişinin hicivleri, ellerindeki tek koyunu misafirine ikram eden ev sahiplerinin cömertliği (medh), kılıç sesleri ve savaşçı naraları arasında ortaya çıkan kahramanlıklar ve cesaret örnekleri (hamâse), saray duvarlarında yankısını bulan asalet izleri (tafahhur), yalnızlığı hiç bitmeyen bir gencin maşukuna olan hasret ve özlemi (nesîb), aklaşmış saçlarına ve zayıf ellerine bakarak gençliğin özlemini çeken bir yaşlının iniltisi (nuâs) arap kimliğinin bir yansıması olarak karşımızda durmaktadır. Duyguların bu şekilde arzedilmesi, dilin büyük bir ustalıklarla kullanılmasını gerekli kıldığından Araplar arasında en önemli bulunan şiirler taltif edilmiş, ezberlenmiştir. Böylece kültürel ve sosyal bir aktarımın yanında dilin orijinalliği de korunmuştur. Bundan dolayı İbn Abbâs’ın, Kur’an yorumlanmasında Arapça şiirlerden yararlanılmasının gerekliliğine inandığı ve kendisinin ayetleri tefsir ederken Arapça şiirleri kullandığı ifade edilmektedir (s. 36, 142-148).

Şiirin saygınlığına inananan bu kişiler, Kur’an ayetleri ile karşılaştıklarında üslup ve anlam yönünden Kur’an ayetlerini edebî açıdan üst bir dil olarak bildikleri şiir ile karşılaştırmaya çalışmışlardır. Şiirden de üstün bir ilahi hitapla karşılaşabilecekleri ihtimalini düşünmediklerinden Kur’an’ı şiir olarak görmek istemişler ve Hz. Peygamber ile mücadele etmek için, üst bir dil olan şiirden yararlanmışlardır. Bu itibarla Kur’an’ın şiir olmadığı ayetlerle açıklanmış ve Hz. Peygamber ile mücadele etmeye çalışan şairler kınanmıştır. Yine Hz. Peygamberin şairleri, İslâm’ı müdafaa etmek için şiirler yazmışlar ve dini mücadele, edebiyat dünyasının içerisinde aktif olarak yer aldığı bir alana kaymıştır.

Arap şiirinin saf halini esas alan müfessirler, ayetlerde geçen kelimelerin ilk anlamlarını tesbit edebilmek için (ğarîb elfaz), cümlenin yapısını oluşturan öğeleri dil kurallarına göre tespit edebilmek için (nahiv), kelimelerin türevlerini doğru bulmak için (sarf), asli anlamı dışında başka bir anlamda kullanılan kelimeleri belirlemek için (belağât) şiirden yararlanmışlardır. Ancak saflığını koruyabildiği olan metinleri esas alabilmek adına her şiiri miyar almamışlar, şiiri

nakleden kişide belirli şartları aradıkları gibi tarihsel olarak hicri yüz elli yıldan önceki edebî ürünleri nazar-ı itibara almışlardır.

Tefsir alanında yararlanılan bu önemli edebî ürün Harun Ögmüş tarafından incelenmiş, şiirin Kur'an tefsirine katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazarın doktora tezi olan ve "Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri" başlığını taşıyan çalışmasında, şiirle tefsirin etkileşiminin hicri ikinci asra kadar olan bölümü esas alınmıştır. Bu çerçevede edebî yapıtların uygulama sahası bulduğu (istişhâd) tefsir türlerinden filolojik tefsirler incelenmiş, bir ayete herhangi bir şiirin uygulanışı örneklerle –bazen oldukça detaylı olarak- ele alınmıştır. Bu şekilde şiirden nasıl bir çıkarım yapılarak ne tür bir sonuca ulaşılabildiği ve şiirlerin hangi yönlerinden yararlanılabildiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın Arap dilinin temel kaynakları ile tefsirin temel kaynakları arasındaki etkileşimi ortaya koyan bu yönü, eseri önemli kılan hususlardan biridir. Böylece okuyucu tefsirlerin kaleme alındığı dönemin dil tartışmalarına vakıf olduğu gibi dilin Kur'an'ın anlaşılmasına olan katkısını da görecektir. Nahiv ile ilgili meselelerde ayetin muhtemel irablarının dil ekollerince nasıl değerlendirildiğini fark eden okuyucu, bu değerlendirmelerin anlama katkılarını ya da yol açtıkları anlam farklılıklarını gözlemleme imkânı bulacaktır.

Giriş ve üç bölümden oluşan eserin girişinde eserin kaynakları tanıtılmış ve kaynakların incelenmek istenen konuyla ilişkileri ya da kaynaklık dereceleri ifade edilmiştir. Bu bilgilerin Arap dili ve filolojik tefsir alanında kitabiyat bilgisini artırmak isteyen bir okuyucu için katkısını belirtmek gerekmektedir. Şiir mecmuaları, divanlar, şiir örneklemelerine yer veren temel sarf ve nahiv eserleri, sarf ve nahiv usulleri, belagat kitapları ve tabakât türü eserler ile bu eserler hakkındaki doyurucu bilgiler, tarihsel bir süreci yansıtmaktadır. Arap dili ve filolojik tefsir alanında literatür çalışmak isteyen bir okuyucunun eserin girişinden oldukça fazla yararlanacağı anlaşılmaktadır. Girişte ayrıca cahiliye devrinde ve İslâm'ın ilk devirlerinde şiirin yeri, İslâm'ın şiire bakışı, şiirin ortaya çıkışı, Arap şiirinin türleri ve güvenilirlik derecesi konularına yer verilmiştir.

Birinci bölümde istişhâd ve şevâhid kavramları incelenmiş, bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım bakımından Arap diline muvafık olduğunu kanıtlamak için, doğruluğu kesin olan delillerin lügatlerde, nahiv, sarf ve belagat eserlerinde nasıl kullanıldıkları anlatılmıştır. Delil olarak takdim edilen bir beytin delil olup olamayacağı konusunda hangi ölçülerin esas alındığı, kıraatlerin kabul ya da reddi konusunda şiirin konumu, edebî bir nitelik barındırması bakımından hadislerin cümle yapılarının ya da hadisleri oluşturan kelimelerin Arap dilinde bağlayıcı olup olamayacağı gibi meseleler oldukça geniş mal-

matlarla tesbit edilmiştir. Mechul olmayan, sika, delâleti kat'i, şazz olmamak ve şiirin yapısı gereği göz ardı edilmiş olan dil kurallarından olmamak (zarurâtu'ş-şî'r) şeklinde olan bu ölçüler, örneklerle, dil ekollerinin yaklaşımları da göz önünde bulundurularak ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra şiirlerinin delil olarak kullanılmayacağı şairlerin adları açık bir şekilde belirtilmiştir. Gerek girişin gerekse birinci bölümün barındırdığı bilgi birikimi, Arap dili alanında ya da tefsir alanında yapılacak lisansüstü çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Şiir alanındaki tarihsel süreç ve tespitler, eserin ikinci bölümünden itibaren uygulama alanı bulmuş ve şiirin ayetlerin yorumlanmasında kullanılışı incelenmiştir. İkinci bölümde rey ağırlıklı tefsirler bağlamında şiirin tefsire sağladığı katkılar ele alınmış, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiun devirlerinde şiirin Kur'an yorumlamalarında kullanılıp kullanılmadığı incelenmiştir. "Hz. peygamber devrinde şiirin Kur'an yorumunda kullanıldığına dair bir veriye ulaşılmadığını" belirten yazar, bununla birlikte "Zaman zaman Hz. peygamberin duruma uygun beyitler okuduğu" bilgisine ulaşıldığını belirtmektedir (s.139). Hz. Ömer'in Kur'an yorumunda şiire başvuran ilk kişi olduğu sonucuna ulaşan Öğmü, İbn Abbâs ile Nâfi' İbnü'l-Ezrak (65/687) arasında geçen konuşmayı içeren, ayetlerin sürekli şiirlerle yorumlandığı ancak hakkında kaynaklarda birbirinden farklı beyitlerin yer aldığı *Mesâilu İbni'l-Ezrak* adlı eserin mevsukiyetini tahlil etmiş ve eserin tek oturumda değil "farklı zamanlarda İbnü'l-Ezrak'ın İbn Abbâs'a sorduğu soruların bir araya getirilmesiyle oluştuğu" kanaatine ulaşmıştır (s.148). Tabiunun tefsirde şiire başvurduğuna dair herhangi bir rivayet bulunmasa da Öğmü, Tabiun âlimlerinin şiirle hemhal olduklarını göz önünde bulundurarak Kur'an yorumunda şiiri kullanmış olma ihtimallerinin olduğu düşüncesindedir.

Üçüncü bölüm, filolojik tefsirlerde Kur'an yorumunun şiirle nasıl sonuçlandırıldığını gösteren, ayet ve beyit sarmalında sonuçlara ve tahlillere yer veren, daha önceki bölümlerde elde edilmiş olan çıkarımların pratiğe döküldüğü son bölümdür. Hicri ikinci asırda birçok filolojik tefsir kaleme alınmış olsa da günümüze ulaşan eserlerin sınırlı olması sebebiyle dört temel tefsir incelenmiştir. Ebû Ubeyde'nin (ö.210/825) *Mecâzu'l-Kur'an'ı*, Ferrâ'nın (ö.207/822) ve Ahfeş'in (ö.215/830) *Meâni'l-Kur'an* adlı eserleri ile Kisâi'ye (ö.189/805) nispet edilen görüşlerden derlenerek oluşturulan *Meâni'l-Kur'an* adlı eserler bu bölümde örneklem olarak ele alınmıştır.

Eserde yer alan şiirler, tercümeleriyle birlikte verilmiş, şiirin bitiminde parantez içerisinde vezinleri (hafif-kâmil-tavîl-basît vb.) zikredilmiş ve çoğunlukla da şiirin söyleniş sebebi (ağrâ'u'ş-şî'r) metin içerisinde ya da dipnotta

ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde şiirlerin teknik nitelikleri ve hangi amaçla kaynaklarda yer buldukları (mahallu'l-istişhâd) daha detaylı olarak işlenmiş gerek duyuldukça yanlış örneklem oluşturan beyitlerin doğru şekilleri kaynaklardan tespit edilerek sunulmuştur. Bu bölümde yer verilen örnekler, tefsire başlayacak kişilere, tefsir metinlerindeki şiirlerin nasıl okunması gerektiğine dair çözümler ve ipuçları sunmaktadır.

Geniş bir kaynakçanın yer aldığı eserin son kısmında, *Alfabetik Şairler Tablosu* başlıklı bir ek ve kitapta yer verilen şiirleri gösteren üç dizin yer almaktadır. Ekte, hicri ikinci asırdaki filolojik tefsirlerde, şairlerin kaç şiirine yer verildiği, şairin adı, şiirinin hangi döneme ait olduğu (cahili-muhadram-İslâmî), kabilesi, şiirin ilk kaynağı ve şairin biyografisinin yer aldığı kaynak, rumuzlu bir tablo halinde incelenmektedir. Dizinlerin ilkinde, kitapta yer verilen şiirlerin ilk kelimesi, kafiyesi, vezni, şairi ve buldukları sayfalar belirtilmiş, dipnotta yer alan şiirler ise hâşiye kelimesinin ilk harfi ile sembolize edilmiştir. *Recez Dizini* başlıklı ikinci dizinde, recezin baş kısmı, şiirin kafiyesi, râcizi ve bulunduğu sayfa ele alınmakta, üçüncü dizinde ise kavram ve özel isimler indeksine yer verilmektedir.

Eserin yararlandığı kaynakların klasik metinlerden oluşması ve yazarın kaynaklara vukufiyeti, konunun geniş boyutlarda ele alınmasını sağlamıştır. Müellifin, yararlandığı kaynaklardaki bilgileri tahlil ederek eserine aldığı, klasik kaynaklarda yer bulan kanaat ve yaklaşımlardan benimsemediklerini akademik bir uslûbla tenkid ettiği görülmektedir. Örneğin muhdes şiir metinlerinin delil olarak kullanılmamasına rağmen Beyhâkî'nin (ö.458/1066) İmam-ı Şafii'nin (ö.204/819) sözlerinin lügatte hüccet olabileceğine dair kullandığı ifadeler, yazar tarafından eleştirilmekte, bununla birlikte muhdes şiirlerin hangi yönlerinden istifade edilebileceği de ifade edilmektedir.

Eserin içerdiği yoğun kaynak bilgisi ve tarihsel veriler, bilgi dizisi olarak durmamakta, eserde bilgiden sonuca ulaşıldığı gözlemlenmektedir. Öteden beri dikkatimizi çeken ve temel İslâmî ilimlerde kavramların teşekkül süreci kapsamında ele alınmasını gerekli gördüğümüz meselelere, kısmen eserde nahiv, sarf ve belâğat alanlarında değinilmiştir (s. 163). Eserin asıl gayesinin ıstılahların tanımlanma evreleri olmamasına rağmen yeri geldikçe beyitlerin yorumlanmasında kavramların kesinleşmemiş olmasına işaret edilmektedir. Bu durumun bilinmesi, İslâm ilimlerini araştırarak kişiler için önem taşımaktadır. Bu yönüyle kitabın bu alanlarda çalışacak kişiler için geniş bir perspektif sunduğunu belirtmeliyiz.